
Civiliseringstendensen in het Spaanse stieregevecht

Henk Driessen*

1. Inleiding

Elk jaar worden er in de Andalusische stad Córdoba stieregevechten gehouden ter gelegenheid van de lentejaarmarkt. Op aandrang van kennissen in de plattelandsstad waar ik antropologisch onderzoek verricht, heb ik besloten er één bij te wonen.

Na de *siesta* komen de mannen, eenvoudige boeren en gemeenteambtenaren, mij ophalen. Zij hebben hun beste kleren aangetrokken, zijn zichtbaar opgewonden en verheugen zich op het uitstapje. Met behulp van sherry en door druk te discussiëren over de wapenfeiten van stierenvechters van weleer, scheidt men sfeer op weg naar de arena. De mannen leggen mij uit waarom de beroemde Manolete een grootmeester was in de kunst van het stieregevecht: hij bezat *cojones* (letterlijk testikels, verwijst naar mannelijkheid), *vergüenza* (schaamte) en hij was *muy serio y formal* (zeer ernstig, formeel, beheerst).

Bij de arena heerst een opgewonden drukte: mannen en vrouwen paraderen in kleurige kleren, groepjes mannen voeren verhitte gesprekken en er wordt druk met wederverkopers onderhandeld over de prijs van de toegangsbiljetten. In de arena zijn de sociale klassen gescheiden. Op de goedkope plaatsen in de zon zitten de arbeiders, op de schaduwplaatsen de burgers. Boven in de loges hebben de plaatselijke autoriteiten en de *upper ten* hun zetels.

Voordat de protagonisten het strijdperk betreden, rijdt een gerechtsdienaar te paard door de arena naar de loge van de president, dat is een nationale of lokale gezagsdrager die officieel het gezag voert over de arena, en aan wie hij door middel van een buiging eer betoont. Tijdens het stieregevecht kan de president via hem bevelen doorgeven aan de stierenvechters. Om zeven uur maken de drie *cuadrillas*, equipes van stierenvechters onder aanvoering van de *matador*, degeen die de stier doodt, in barok brokaat gekleed een eronde door de arena. Ook zij betonen eer aan de president. De spanning groeit. Een muziekkapel kondigt het begin van het gevecht aan en de president geeft een teken dat de eerste stier binnen kan worden gelaten.

* Anton Blok, Willy Jansen en Will van de Ven wil ik bedanken voor hun nuttige kanttekeningen bij een eerdere versie van dit essay.

De eerste akte (*tercio*) bestaat uit het ophitsen en manoeuvreren van de stier met capes. Dit stelt de matador in staat om de eigenschappen van het beest te observeren. Na enkele minuten zet de muziekkapel opnieuw in en nu verschijnen twee *picadores* te paard. Een van hen steekt de stier met een lange lans tussen de schouderbladen. Het eerste bloed vloeit en de woedende stier probeert het geblinddoekte en met beschermende matten omhulde paard op de horens te nemen. Na enkele minuten nemen de stierenvechters te voet met hun capes de stier weer van de *picadores* over en kan de tweede akte beginnen.

Drie *banderilleros* trachten om beurten een paar kleurige spiezen met weerhaken hoog in de flanken van de stier te plaatsen. Dit onderdeel duurt hooguit tien minuten. Dan treedt de slotakte van het gevecht in. Hierin speelt de matador de hoofdrol. Door voor de presidentsloge neer te knielen en zijn hoed af te nemen, vraagt hij formeel toestemming om de stier te doden. Nadat hij is opgestaan werpt hij zijn hoed door middel van een precies voorgeschreven gebaar in het publiek, meestal naar een dame aan wie hij de stier opdraagt. Vervolgens voert hij een aantal *pases* uit met de cape en de *muleta*, de stok met de rode lap die gebruikt wordt bij het doden van de stier. De drie geboden van deze akte zijn: het stil houden van de voeten, het langzaam en gracieus bewegen van de cape en de *muleta* en het volledig beheersen van de stier. Lukt dit, dan gaat er een golf van *olé's* door de arena. Volgens de regels moet één degenstoot tussen de schouders voldoende zijn om de stier dodelijk te verwonden, wat lang niet altijd lukt. Als de stier door de poten is gezakt, maakt de *puntillero* onder het wakend oog van een veearts het beest met een dolkstoot af. De president van de arena beslist met een witte zakdoek of de matador slecht, goed, dan wel subliem zijn taak heeft verricht. Hij kan als het laatste het geval is, de volgende onderscheidingen van eer behalen: één oor van de stier indien hij goed heeft gevochten, twee oren voor een zeer goede vertoning en de oren plus de staart indien hij zijn rol uitmuntend heeft gespeeld.¹ Ook het publiek geeft haar oordeel over de verrichtingen van stier en stierenvechters te kennen door flessen en kussentjes dan wel bloemen, zakdoekjes of hoeden in het strijdperk te gooien. De koppen van zeer moedige stieren worden in een speciaal museum bijgezet.

De stier wordt tot slot door een span muilezels weggesleept en na de aftocht van de *cuadrilla* wordt het zand aangeharkt zodat het volgende gevecht kan beginnen. Die namiddag worden de gebruikelijke zes stieren, zij wegen tussen de vijf- en zeshonderd kilo, volgens hetzelfde strakke patroon gedood. Na afloop wordt er in de café's druk over het schouwspel nagepraat.²

Het boven beschreven tafereel, tot voor kort het Spaanse feestgebeuren bij uitstek, houdt de gemoederen van voor- en tegenstanders in en buiten Spanje nog steeds bezig. Zoals blijkt uit twee ingezonden stukken in *Newsweek* naar aanleiding van een artikel over het hedendaagse stieregevecht, wordt daarbij geappelleerd aan noties van eer, schaamte en schande:

For the past 100 years, bullfighting has been reported as being in a state of decadence and decline. Yet I am pleased to report that, despite problems in a number of major rings, the state of the art is still healthy and vigorous.

Your recent article on bullfighting really ruined my respect for the Spanish people. In 1978, haven't the Spanish progressed to the point where they understand what a sickening travesty of a sport bullfighting is? Shame on the matadors who mistreat animals, shame on the tourists who flock to see bullfights and shame on Newsweek for not condemning the bullfighting business in the article.³

Voorstanders beschuldigen hun opponenten van weekhartigheid en hypocrisie, terwijl de tegenstanders de apoelogen uitmaken voor barbaren en wreedaards. Een te nauwe betrokkenheid belemmert het zicht op de plaats en de ontwikkeling van het stieregevecht in de Spaanse samenleving. Sociaal-wetenschappelijke analyses zijn schaars. Juist de verwijzing van de betrokkenen naar noties van beschaafd en onbeschaafd maakt het stieregevecht een interessant onderwerp voor een studie van civilisering. In deze bijdrage wil ik de historische ontwikkeling van het stieregevecht beschrijven en interpreteren in het licht van Elias' theoretisch model van civiliseringsprocessen. Ik beperk mij hierbij tot de ontwikkeling van het formele stieregevecht in de arena's waarvoor de ware gevechtsstier, de *toro bravo*, wordt gefokt. De stierefeesten op het platteland waarbij onvolgroeide stieren door het publiek worden afgemat en afgetuigd maar niet gedood, komen slechts zijdelings ter sprake.⁴

2. De prominente rol van de adel in het pre-achttiende-eeuwse stieregevecht

De oorsprong van het stieregevecht is in nevelen gehuld. Er zijn auteurs die beweren dat de Moren het schouwspel in Spanje en Portugal geïntroduceerd hebben, anderen zien de Romeinen als importeurs, en weer andere historici zien het als een *survival* van de Griekse Mithras-cultus. Hoe het ook zij, uit middeleeuwse documenten valt op te maken dat elk belangrijk feest werd opgeluisterd met een stieregevecht. Stieren werden op dorps- en stadspaleinen losgelaten om door mannen van alle rangen en standen bekampt te worden.⁵ Uit de late middeleeuwen dateren de eerste door buitenlandse reizigers opgetekende beschrijvingen van stieregevechten. Zo woonde de edelman Leo de Rosmihal de Blatna, schoonbroer van de koning van Bohemen, in 1465 een stieregevecht te Burgos bij, waarvan hij het volgende verslag liet maken:

(...) stieren zijn voor Spanjaarden een grote liefhebberij. Zij nemen er twee of drie uit een kudde en voeren ze in het donker naar de stad waar ze op het plein opgesloten worden. Mannen te paard bekampen ze, steken ze met lansen om ze op te hitsen, zodat ze alles aanvallen. Wanneer de stier vermoeid raakt en vol pijlen zit, laat men twee of drie honden op hem los die hem heftig aanvallen en in de oren bijten. Zij bijten zo hard

door dat zij pas loslaten als men hun bek openbreekt met een ijzer. Het vlees van de stier verkoopt men niet in de stad, maar aan mensen van het platteland. In dit stieregevecht kwamen een paard en een man om en twee stierenvechters raakten gewond.⁶

Naast de gewone gevechten die jaarlijks op vaste feestdagen terugkeerden, waren er ook stieregevechten met een bijzonder ceremonieel, opgedragen aan leden van de koninklijke familie. Een van de vroegst gedocumenteerde ceremoniële stieregevechten vond plaats ter ere van de kroning van Alfons VII in 1135. Aan deze koninklijke schouwspelen namen adellijke ruiters met lansen deel en ook de koningen schuwden de strijd met stieren niet. Zo betrad Karel V in 1527 te Valladolid het strijdperk ter gelegenheid van de geboorte van zijn zoon, Filips II. Deze koninklijke stieregevechten bereikten hun hoogtepunt in de zeventiende eeuw. Filips III liet in 1617 speciaal voor het stieregevecht de Plaza Mayor te Madrid aanleggen.⁷ Tot 1700 werden hier 107 koninklijke *corridos* gehouden.⁸

In de dertiende-eeuwse Besluiten van Alfons de Wijze wordt stierevechten reeds als beroep genoemd en als infaam gebrandmerkt.⁹ De beroepsvechters vermaakten het publiek in de gewone stieregevechten te voet en voor geld, twee kenmerken die hen het stigma van infamie bezorgden.¹⁰ Tot de achttiende eeuw waren zij voornamelijk afkomstig uit de noordelijke streken Aragón en Navarra; de plaatselijke autoriteiten verplichtten hen speciale banden om de arm te dragen.¹¹ Zo kon men hen onderscheiden van de vrijwilligers uit het publiek, die 'avonturiers' werden genoemd.

De 'eerlijke' stierenvechters waren echter edellieden te paard die het stieregevecht evenals de ridderlijke steektoernooien als een spel beschouwden waarin zij behendigheid, moed en kracht konden tonen. Eer en prestige vormden hierbij de inzet.¹² Het onderscheid tussen stierenvechters te paard en te voet was cruciaal: het weerspiegelde een cultuur- en standsverschil. Het Spaanse woord *caballero* betekent zowel ruiter als edelman. Paard en adellijke status waren tot in de achttiende eeuw onlosmakelijk met elkaar verbonden. In de bovengenoemde besluiten van Alfons de Wijze, waarin voor het eerst de gedragscode voor de standen nauw omschreven zijn, valt te lezen dat een edelman paard en wapenuitrusting diende te onderhouden. De knechten te voet (*peones*) speelden een ondergeschikte rol in het gevecht. Hun optreden beperkte zich tot de verachtelijke onderdelen van het gevecht, de manipulatie van de stier met mantels en hoeden en het bewerken van het dier met messen en zwaarden.¹³ Dat de ruiter de hoofdpersoon was, blijkt ook uit de volgende passage in een ruiterboek:

en wat het aanvallen van de stier door de knechten betreft, zonder dat de heer van het paard gestoten is, dit is verboden en berispelijk, aangezien het schadelijk is voor de eer van de heer (...)¹⁴

Uit etiquetteboeken voor ruiters blijkt ook duidelijk dat adellijke stierenvechters het strijdperk nadrukkelijk te paard dienden te betreden en te verlaten.¹⁵ Het paard verhief de ruiter boven het voetvolk en de stier, terwijl de lans de nodige afstand schiep tussen ruiter en stier.

In de zestiende en zeventiende eeuw was het stieregevecht naast de toernooispielen een onder de adel wijdverbreid tijdverdrijf. Zo bestond in de stad Córdoba – naast de periodiek terugkerende gevechten – onder jonge edellieden de gewoonte om stieren aan een touw door de straten te voeren naar pleinen waar jonkvrouwen aan de vensters verschenen om het gevecht gade te slaan. De ruiters probeerden dan een zo goed mogelijk figuur te slaan en niet alleen de stier doch ook elkaar te overtreffen. Pogingen van het stadsbestuur om aan dit gebruik een einde te maken, mislukten.¹⁶

Tot het einde van de achttiende eeuw stond het stieregevecht volop in het dagelijks leven en was nog nauwelijks gedifferentieerd. Het voltrok zich nooit eenduidig en er bestonden geen uniforme regels. In de ruiterboeken werd bijvoorbeeld meer aandacht besteed aan de etiquette en het ceremonieel van met name koninklijke gevechten dan aan de eigenlijke regels van het gevecht. Met uitzondering van de banden die beroepsstierenvechters om de arm droegen, onderscheidde hun kleding zich nog niet van de gangbare kostuums van de stand waartoe zij behoorden.¹⁷ Tot de achttiende eeuw waren de pogingen van de autoriteiten om de stieregevechten wettelijk te regelen incidenteel. Zo probeerde koningin Isabella aan het eind van de vijftiende eeuw tevergeefs het gebruik van bollen in te voeren die aan de horens van de stier werden bevestigd. Hierdoor werd de kans op dodelijke ongelukken verkleind. Deze vinding zou zijn ingegeven door haar vroomheid en gevoeligheid. In de zestiende eeuw mislukte een zelfde poging door een raadsman van Filips II opnieuw.¹⁸ Het risico van verwonding en dood was klaarblijkelijk een noodzakelijke voorwaarde om een stieregevecht voor participanten en publiek aantrekkelijk te maken. Zeventiende-eeuwse regelingen hadden veeleer betrekking op de openbare orde tijdens een stieregevecht. Zij waren vooral gericht tegen de inmenging van het publiek in met name koninklijke gevechten op straffe van twee honderd geselslagen en zes jaar galeien.¹⁹

Bij een schets van de ontwikkeling van het stieregevecht hoort tevens een historisch overzicht van de polemieken die over dit verschijnsel gevoerd zijn, aangezien hierin de gevoeligheden van de betrokkenen het duidelijkst tot uitdrukking komen. Tot de achttiende eeuw waren de tegenstanders van het stieregevecht vooral afkomstig uit kringen van de katholieke geestelijkheid. De argumenten die zij aanvoerden waren dan ook overwegend van religieus-dogmatische aard. Zij verzetten zich met name tegen het feit dat stieregevechten op religieuze feestdagen plaatsvonden, dat zij vaak als votief aan heiligen werden opgedragen, en dat zij werden bijgewoond door geestelijken. Bovendien zou belediging van God inherent zijn aan het doodsgevaar en de excessen tijdens het stieregevecht,

waaronder 'de promiscuïteit (vermenging) van sexen in het publiek'.²⁰ Steeds terugkerende termen in hun veroordeling zijn 'duivels', 'obsceen', en 'bestiaal'. Het religieuze verzet bereikte in 1567 een hoogtepunt toen een pauselijke bul verscheen, waarin katholieke koningen, die stieregevechten op hun grondgebied toelieten, met excommunicatie geconfronteerd werden en aan stierenvechters die in de arena de dood vonden, een begrafenis in gewijde aarde ontzegd werd. Deze bul werd door de opvolger van Pius V sterk afgezwakt en nooit effectief toegepast. Daarvoor was het stieregevecht te sterk verankerd in brede lagen van de Spaanse bevolking. Het fungeerde als intensiveringsrite waaraan leden van alle standen hetzij actief of passief deelhadden.²¹

Zeventiende-eeuwse Franse hovelingen en diplomaten die als officiële gasten bij koninklijke stieregevechten aanwezig waren, hadden unaniem een afkeer van het schouwspel. Volgens hen kwam het bruuft en bloeddorstig karakter van het Spaanse volk in het stieregevecht het duidelijkst tot uitdrukking.²²

Aan het begin van de achttiende eeuw stichtte de landadel in Ronda, Granada, Sevilla, Zaragoza en Valencia 'Broederschappen van de Koninklijke Ruiterkunst' met het doel om militaire vaardigheden van de adel te bevorderen. Zij konden echter het proces van demilitarisering van de adel, dat in de zestiende eeuw begonnen was, niet meer stuiten. Het belang van deze broederschappen lag vooral hierin dat zij aan het einde van de achttiende eeuw arena's voor het stierevechten lieten bouwen.²³ In de loop van die eeuw verdween de adel uit het strijdperk. Beroepsstierenvechters te voet traden definitief op de voorgrond en de rol van ruiters veranderde van onbezoldigde, adellijke hoofdrol in professionele, betaalde bijrol. Beroepsvechters te voet waren afkomstig uit de laagste sociale milieus. De slachthuizen in de volksbuurten van de Andalusische steden Sevilla, Córdoba en Ronda waren hun belangrijkste leerschool. Dit droeg aanvankelijk bij tot de infamie van de achttiende-eeuwse *toreros*.²⁴ Toen in de tweede helft van de achttiende eeuw het stieregevecht te voet zich al over grote delen van Spanje verbreid had, genoten de *picadores* te paard echter nog steeds meer prestige wat tot uitdrukking kwam in een hogere beloning.²⁵ Ook aspecten van de aristocratische traditie blijven in het formele stieregevecht voortleven. Hiertoe behoren onder andere elementen uit de zeventiende-eeuwse adellijke kostuums, de erecode van de stierenvechters en onderdelen van de etiquette die de koninklijke stieregevechten van weleer omgaven. In de volgende paragraaf zal ik laten zien dat desondanks het stieregevecht vanaf de achttiende eeuw ingrijpend van karakter veranderd is.

3. De wording van het moderne stieregevecht

De dynastie van de Bourbons die in het tweede decennium van de achttiende eeuw de Spaanse kroon overnam, stond aanvankelijk zeer afwijzend tegenover het

stieregevecht dat zij als een barbaars schouwspel beschouwde. Met de invloed van de Franse hofcultuur verloor deelname van de adel aan de stieregevechten dan ook snel aan prestige.²⁶ Tegelijkertijd komen in Andalusië een nieuwe stijl en techniek van stierevechten tot bloei. Deze nieuwe vorm genoot zelfs aan het hof van Karel III (1756-1788) een zekere mate van populariteit.²⁶

De Engelse predikant Joseph Townsend die in de jaren 1786 en 1787 een reis door Spanje maakte, heeft een korte, zakelijke beschrijving gegeven van een stierevecht dat hij in Madrid bijwoonde. Hierin kunnen wij al duidelijk de contouren ontdekken van het formele stieregevecht dat aan het begin van dit artikel geschetst is. Het gevecht wordt gehouden in een permanente arena met plaatsen in de zon en schaduw en loges; een magistraat voert het gezag over de arena en heeft twee gerechtsdienaren ter beschikking; er is al sprake van een arbeidsverdeling onder de stierenvechters: twee *picadores* te paard met lansen, acht *chulos* of *banderilleros* met manteltjes of vaandels; twee hoofd- en twee ondergeschikte *matadores*; ook de drie akten zijn al herkenbaar; het gevecht met de stier duurt twintig tot vijftientig minuten. Er zijn echter ook frappante verschillen. Een stieregevecht neemt bijna een hele dag in beslag. 's Ochtends worden zes stieren gedood en in de namiddag twaalf. Paarden, 'met ingewanden over den grond slepende' – een beeld dat telkens weer in de reisjournalen van Noordwesteuropese reizigers in dezelfde bewoordingen wordt opgeroepen – vonden vaak een bloedige dood.²⁸ De *matadores* spelen in die tijd reeds een hoofdrol. Townsend maakt verder nog gewag van de grote populariteit van het stieregevecht onder Spanjaarden, jong en oud, armen rijk, man en vrouw. Dat het schouwspel hem fascineerde blijkt uit allerlei passages. Ondanks deze geboeidheid kon hij zich een duidelijke voorstelling maken van het lijden van de paarden.

Werden tot de achttiende eeuw stieregevechten in straten en op pleinen gehouden, in de loop van die eeuw worden zij steeds meer afgezonderd in vaste, afgebakende ruimtes. Aanvankelijk bouwde men nog provisorische arena's van hout die verplaatsbaar waren, zoals die van Sevilla in 1707. Later kregen zij een permanent karakter, zoals de beroemde arena van Ronda die in 1785 werd voltooid en die tot voorbeeld diende van veel andere kampplaatsen.²⁹ Onderdelen van het stieregevecht worden scherper afgebakend en gecodificeerd. Begin negentiende eeuw tekent zich steeds scherper een differentiatie af tussen de formele *corrida*, de *novillada* en de *capea*. Een *novillada* is een stieregevecht dat min of meer analoog aan het formele verloopt, echter met het verschil dat leerling-stierenvechters tegenover jonge, onvolgroeide stieren staan die levend het strijdperk verlaten. De akte van de *picador* wordt in deze vorm achterwege gelaten. In tegenstelling tot de eerste twee vormen verlopen *capeas* niet volgens een strak en uniform patroon.³⁰ In het laatste kwart van de achttiende eeuw wordt het initiatie-ritueel van een *matador*, de zogenaamde *alternativa*, gereguleerd.³¹ Dit geldt ook voor de kleding van de stierenvechters die het karakter van

specifieke beroepskostuums krijgt. Bepaalde veiligheidsgaranties in de kleding worden gestandaardiseerd, zoals de hakloze schoen voor de stierenvechter te voet en de beschermende beenkappen voor de picador.³²

In 1796 verschijnt het eerste theoretische werk over het stieregevecht te voet, *Tauromachie of de kunst van het stierevechten*, gedicteerd door de beroemde Andalusische matador José Delgado Hillo, een idool van zowel adel als volk. Het belangrijkste doel van de regels die hij in het boekje geeft, is het vermijden van risico's, het bevorderen van het kijkenot, en het verhogen van de veiligheid van de stierenvechters.³³ Hij is de mening toegedaan dat eer de quintessens van het stieregevecht is en dat deze gewaarborgd wordt door een beheerst en waardig optreden. Hiervoor is niet alleen moed nodig maar ook kennis en inzicht, aldus Delgado. De *Tauromachie* die veertig jaar later van de eveneens populaire Francisco Montes verschijnt, wordt alom aanvaard als handleiding. In grote lijnen is deze tot op heden van kracht.³⁴

Met de professionalisering van het stieregevecht te voet neemt ook de overheidsbemoediging toe. De beschikkingen van de verlicht despoot, Karel III, leggen het fundament voor een wettelijke regeling. Zij bepalen onder meer dat een hoge staatsambtenaar het gezag over de arena voert, bijgestaan door twee gerechtsdienaren te paard en tweehonderd cavalleristen. Alvorens een stieregevecht doorgang kan vinden, moet de veiligheid van de arena zijn gecontroleerd. Doktoren en chirurgijnen dienen voor eerste hulp aanwezig te zijn. Verder verschijnt er een speciale verordening voor koninklijke stieregevechten waarin het publiek verboden wordt tijdens het gevecht te schreeuwen, te fluiten of krachttermen te roepen.³⁵ In 1805 doet de Spaanse regering het stieregevecht zelfs in de ban, maar zes jaar later herstelt de Franse vazal Jozef Bonaparte het stieregevecht in ere uit overwegingen van populariteit.

Naast een uitbreiding van reglementen in de negentiende eeuw vindt er ook een standaardisering plaats. Zo wordt het reglement van de gouverneur van Málaga dat in 1847 wordt opgelegd aan alle arena's in de provincie, in 1852 overgenomen in Madrid en alle andere belangrijke Spaanse steden.³⁶ Hierin wordt bepaald dat de arenaknechten decent gekleed dienen te gaan in een uniform dat hen als personeel herkenbaar maakt. Hun belangrijkste taak bestaat uit het met zand bedekken, respectievelijk verwijderen van bloed en ingewanden en het zo snel mogelijk afvoeren van gewonde en dode dieren, aangezien dit 'niet aangenaam is om te zien'.³⁷ De leeftijd, het gewicht en de algemene conditie van stieren wordt wettelijk vastgelegd. Dat het stieregevecht steeds strakker gereguleerd wordt, blijkt wel uit de toevoeging van nieuwe bepalingen aan de eenenveertig waaruit het reglement van 1847 bestond. In 1880 waren er vijftien artikelen bijgekomen en in 1930 nog eens eenendertig.

Veel van deze bepalingen hadden tot doel het stieregevecht een minder bloedig en meer esthetisch karakter te geven. Zo nam in de loop van de negentiende eeuw

het aantal stieren dat tijdens een gevecht werd gedood drastisch af. Tot 1814 nam een *fiesta de toros* nog een hele dag in beslag en werden er achttien tot vijftig stieren gedood. In de tweede helft van de negentiende eeuw werd een stieregevecht beperkt tot de namiddag en doodde men nog slechts zes tot acht stieren.³⁹ Het accent verschoof daarmee van kwantiteit naar kwaliteit. In de taumachieën van de negentiende en de twintigste eeuw wordt stierevechten als een kunst gepresenteerd met nadruk op de esthetica van de bewegingen van de vechters. Gecompliceerde en gevarieerde stijlvormen met de cape komen tot ontwikkeling. Zij vergen een hoge mate van oefening en zelfbeheersing.

Gevaarlijke onderdelen van het achttiende-eeuwse stieregevecht raken in onbruik. Een treffend voorbeeld is de rol van de *picador*. Bleef hij in de achttiende eeuw nog tot de dood van de stier in het strijdperk, na de herinvoering van het stieregevecht in 1810 moest hij, zodra de banderilleros de arena betraden, het strijdtoneel verlaten. Hierdoor werd het gevecht niet alleen overzichtelijker, maar werd ook de duur van het gevaar waaraan ruiter en paard waren blootgesteld, gereduceerd. Onderdelen die afgeschafte werden, betreffen de gevaarlijke lansstoten te voet, het inzetten van bloedhonden, en de serie dolksteken en zwaardslagen die een stier voorheen te verduren kreeg. Ook de speciale halve maan-vormige lans waarmee onwillige stieren kreupel werden gemaakt, verdween uit het taumachisch instrumentarium.

Het gebruik van woorden als wreedheid, smakeloosheid en lafheid in argumenten tegen deze onderdelen,⁴⁰ getuigt van een toegenomen gevoeligheid van de autoriteiten en liefhebbers van het schouwspel. Een onbedoeld effect van de strakkere opeenvolging van aktes en de elaboratie van stijlvormen met de cape was dat de stier sneller uitgeput raakte en dus minder gevaarlijk werd. Negentiende-eeuwse Engelse en Franse reizigers in Spanje getuigen in hun reisverslagen veelvuldig van pijnlijkheden en gevoelens ten aanzien van het stieregevecht. Zo schrijft de scherpe waarnemer Richard Ford het volgende over het verschil in perceptie tussen buitenlandse en Spaanse toeschouwers:

They now have only eyes for exhibitions of skill and valour, and scarcely observe those cruel incidents which engross and horrify the foreigner, who again on his part is blind to those redeeming excellencies, on which the attention of the rest of the spectators is fixed.⁴¹

De gevoeligheid van de buitenlanders betreft dan nog steeds het bloed, de ingewanden en het lijden van het paard:

It is in truth a piteous sight to see the poor mangled horses treading out their entrails, and yet carrying off their riders unhurt.⁴²

Maar ook in Spanje zelf blijkt uit polemische geschriften dat gevoeligheden een

belangrijke drijfveer vormen om met de pen het stieregevecht te bestrijden. In de vorige paragraaf zagen wij dat tot de achttiende eeuw argumenten van religieus-dogmatische aard de boventoon voerden in de schotschriften van de tegenstanders. In de achttiende eeuw veranderden de argumenten van toon en inhoud. Theologische en moralistische stellingen keren weliswaar terug, maar worden door utilitaire overwegingen overschaduwd: stierefokkerijen zouden de ontwikkeling van de landbouw belemmeren en stieregevechten zag men als een verspilling van tijd, geld en energie.⁴³

In de negentiende en twintigste eeuw is het appèl aan pijnlijkeheidsgevoelens definitief op de voorgrond getreden. Bovendien maken tegenstanders zich in toenemende mate bezorgd over het nadelig effect van het stieregevecht op de opvoeding van het Spaanse volk en op de beeldvorming over Spanje in het buitenland.⁴⁴ Joaquín Costa, een van de meest invloedrijke pleitbezorgers van morele herbewapening en 'europaïsering' van Spanje, schreef rond de eeuwwisseling het volgende over het stieregevecht:

De stieregevechten zijn een ingeworteld kwaad dat ons meer kwaad berokkent dan de meesten van ons denken en meer dan op het eerste gezicht wel lijkt; tussen de ontarding van het publieke sentiment en het discrediet in het buitenland bevindt zich een duister spectrum van gradaties die ons onteren.⁴⁵

Voorstanders pareren deze kritiek door erop te wijzen dat het stieregevecht juist de kracht en de moed van de Spaanse natie bevordert en dat het een dramatisch en esthetisch schouwspel is.⁴⁶ Dan zijn er nog tal van filosofische beschouwingen aan het thema gewijd, waarin het stieregevecht opgevat wordt als een fundamentele institutie waarin de 'Spaanse geest of ziel' wordt uitgedrukt.⁴⁷

Dat de Spaanse autoriteiten niet ongevoelig zijn gebleven ten aanzien van anti-stieregevecht-campagnes in binnen- en buitenland, blijkt uit een Koninklijk Besluit van 1927 dat het gebruik van een beschermende bekleding van buik en flanken van de paarden verplicht stelt.⁴⁸ Hiermee komt een einde aan het meest bloedige en controversiële aspect van het stieregevecht.

4. Conclusie: aspecten van civilisering

Er zit duidelijk structuur en richting in de hierboven beschreven veranderingen die het stieregevecht de afgelopen eeuwen heeft ondergaan. De vorm waaruit het formele stieregevecht van de twintigste eeuw zich heeft ontwikkeld, is het in een aristocratische krijgstraditie gewortelde stieregevecht te paard. De adel drukte er haar stempel op, zodat het gevecht te paard en zijn meest uitgewerkte en ceremoniële variant, de koninklijke *corrida*, zich gingen onderscheiden van de geïmproviseerde, ongeregelde, volkse *capea*, waarbij de rol van toeschouwer en partici-

pant niet duidelijk gescheiden waren. Hoe valt het te verklaren dat participatie van de adel in het stieregevecht juist in de zestiende en zeventiende eeuw zo'n grote vlucht nam? Het antwoord op deze vraag moet gezocht worden in de veranderde positie van de adel in de dynastieke staat. Met de val van het laatste Moorse bolwerk in Spanje in 1492 was de Herovering (*Reconquista*) van het Iberisch schiereiland op de Moren voltooid. Korte tijd daarna maakten de Katholieke Koningen tevens een einde aan de feodale machtsstrijd tussen de grote aristocratische geslachten. Hiermee verschoven de activiteiten van de adel van de kastelen en landgoederen naar de hoven in de stad, waar zij belangrijke functies gingen vervullen in de koninklijke bureaucratie. Als gevolg van deze verhoofsing en van de centralisering en professionalisering van het Spaanse leger verloor de adel geleidelijk haar krijgsfunctie. Haar identiteit bleef echter nog lange tijd bepaald door paard en wapenuitrusting, en het tonen van moed, lichamelijke kracht en behendigheid.⁴⁹ Deze kwaliteiten raakten echter geritualiseerd in de adellijke toernooispelen en stieregevechten. Hierin konden de edellieden nog om de eer en het prestige strijden die voorheen op het militaire slagveld te behalen vielen.

Onder invloed van de Franse hofcultuur, waarin deelname aan stieregevechten niet paste, trok de Spaanse adel zich aan het begin van de achttiende eeuw uit het strijdperk terug en nam aan het einde van die eeuw als toeschouwer plaats in de loges van de tribune. De bouw van permanente arena's in de grotere steden was in tweeërlei opzicht een belangrijke ontwikkeling. Het stieregevecht kreeg een afgebakende en afgezonderde plaats in het openbare leven van de stad, en de arena betekende een verdere differentiatie van urbane en rurale vormen van stierevechten. Bij de plattelandse variant, de *capea*, worden op dorpspleinen geïmproviseerde arena's gemaakt van boerenkarren of wordt een jonge stier door de dorpsstraten gedreven door een opgewonden menigte.⁵⁰

De veranderingen die zich in de loop van de achttiende, negentiende en twintigste eeuw in het stieregevecht hebben voltrokken, kunnen worden samengevat met de begrippen afzondering, regulering, professionalisering, en differentiatie, die op hun beurt weer samenhangende facetten zijn van civiliserings- en staatsvormingsprocessen.⁵¹ Naast een uitbreiding van de regels zien wij in de wording van het huidige stieregevecht een toenemende formalisering. De regels worden, veelal op initiatief van overheden, die op de naleving ervan toezien, beargumenteerd op schrift gesteld. De president die tijdens het gevecht het gezag over de arena voert, fungeert als vertegenwoordiger en als symbool van het centrale gezag. In toenemende mate betreffen de regels alle kanten van het stieregevecht: de openbare orde en veiligheid in en rondom de arena, het gedrag van het publiek, de conditie van stier en paard, het optreden van de stierenvechters, en het verloop van het gevecht. Vervolgens zien wij een toenemende uniformering van de regels, waarbij lokale variaties en eigenaardigheden verdwij-

nen. De talloze tauromachieën die sinds het einde van de achttiende eeuw zijn verschenen, getuigen van een groeiend rationeel en empirisch gefundeerd inzicht in het gedrag van de stier en stierenvechter. Dit inzicht wordt gebruikt om het schouwspel aantrekkelijker te maken voor het publiek en de risico's waaraan stierenvechters zichzelf blootstellen te verkleinen. Al deze veranderingen hadden tot gevolg dat de organisatie en opvoering van het stieregevecht steeds ingewikkelder en dienovereenkomstig het werk van specialisten werden.⁵² De uitbreiding en differentiatie van regels vereisten niet alleen steeds meer oefening, maar ook meer zelfbeheersing van de stierenvechters en het publiek. Dat het formele stieregevecht een minder bloedig karakter heeft gekregen is een nadere indicatie van civilisering. Bovendien verschoof in de eerste decennia van de twintigste eeuw het zwaartepunt in het stieregevecht steeds meer van het doden van de stier als de climax, het moment van de waarheid, naar de verrichtingen met de cape en de *muleta*. Dit betekent dat beheersing van de stier door middel van uitgekiende en sterk gestileerde manipulaties een doel op zich is geworden.⁵³

Het formele stieregevecht kan men dan in het licht van Elias' model van civiliseringsprocessen zien als een culturele vorm waarin de gevechts- en aanvalslust op een sociaal geaccepteerde en steeds meer verfijnde wijze tot uitdrukking kan komen in een nationale samenleving.⁵⁴ Civilisering van geweldsuitoefening in de arena correspondeert met een uitbreiding en versterking van de afweermechanismen in de toeschouwers en het bredere publiek tegen het zien van geweld en bloed. Dit blijkt duidelijk uit de polemieken en uit het belangrijke gegeven dat de *capea*, waarin het geweld veel directer en onverbloemder tot uitdrukking komt, de stedelijke liefhebbers van het formele stieregevecht met afschuw vervult. Rechtvaardigen zij de *corrida* als een kunst, de *capea* veroordelen zij als een banaal festijn van achterlijke plattelandsbewoners.⁵⁵

Deze korte beschouwing over de ontwikkeling van het formele stieregevecht geeft mij aanleiding om enkele facetten van Elias' civiliseringstheorie nader uit te werken. Dat in dit geval het culturele mechanisme van ritualisering een belangrijk onderdeel is van het proces van pacificering en demping van geweldsimpulsen, is één van de conclusies die uit mijn betoog getrokken kan worden. Deze bevinding biedt een aanvulling op het te direct geformuleerde verband in Elias' civiliseringsmodel tussen externe en innerlijke pacificatie. Beheersing van dierlijke impulsen in mensen vindt plaats via de dwang van aan strenge regels onderworpen ceremonieel en het rigide formalisme van ritueel. Tijdens een stieregevecht worden de emoties van het publiek op een geordende en sociaal aanvaardbare manier geuit. Bovendien is elk formeel stieregevecht een theatrische voorstelling die de volgende boodschap bevat: uiteindelijk wint de beheerste, creatieve kracht en *spirit* het van blinde, dierlijke, destructieve kracht.⁵⁶

Het formele stieregevecht is onlosmakelijk verbonden met een stedelijk mi-

lieu. In het onderscheid tussen de *corrida de toros* en de *capea* wordt de in Spanje zo scherpe tegenstelling tussen stad en platteland weerspiegeld.⁵⁷ Stedelingen onderscheiden zich nadrukkelijk en op allerlei manieren van plattelandsbewoners, ook met betrekking tot stierevechten. Hoewel het stieregevecht een voorbeeld is met een beperkte reikwijdte, wijst het er ons niettemin op dat het proces van verstedelijking een belangrijkere rol speelt in civiliseringsprocessen dan in Elias' theorie is voorzien. In dit verband is het van belang er nog eens op te wijzen dat de vroegste tegenstanders van stieregevechten afkomstig waren uit een stedelijk en clericaal milieu. Blijkbaar was hier de geestelijkheid eerder innerlijk gepacificeerd dan de adel. De rol van stad en clerus in civiliseringsprocessen behoeft m.i. nader onderzoek.

Verschillen in populariteit van het stieregevecht tussen verschillende standen, regio's en tussen stad en platteland, nopen ons tot de grootst mogelijke voorzichtigheid met generaliserende uitspraken over de civiliseringsgraad van globale samenlevingen. Een complicerende factor is dat begrippen als beschaafd en onbeschaafd inheemse categorieën zijn met ideologische en morele connotaties. Zo is het stieregevecht in buitenlandse stereotypen van Spanje vaak aangegrepen om de Spaanse natie te brandmerken als minder beschaafd en zelfs barbaars. Een theorie van civiliseringsprocessen moet voor verschillende landen vergelijken-derwijs nagaan welke criteria in het inheemse onderscheid tussen beschaafd en onbeschaafd worden gehanteerd.

Ondanks de afnemende belangstelling voor het stieregevecht bij de jongere generaties in Spanje, is het heden ten dage nog steeds een krachtig symbool in het nationale zelfbeeld. Gautiers voorspelling in 1843 dat de beschaving spoedig een einde zou maken aan het stieregevecht is onjuist gebleken. Het ontging de Franse bellettrist dat het stieregevecht dat hij bijwoonde, vergeleken met stieregevechten die twee eeuwen eerder plaatsvonden, reeds in belangrijke mate geciviliseerd was.

Noten

1. In vroegere tijden werden de testikels van de eerst gedode stier tijdens de pauze gebakken en als lekkernij aan de president aangeboden.
2. Evenals in andere provinciale hoofdplaatsen worden in Córdoba verschillende stieregevechten per jaar georganiseerd.
3. *Newsweek*, 27 November 1978.
4. Voor een korte beschrijving van een dergelijke capea zie Pitt-Rivers, J.: *The People of the Sierra*, sec. ed. Chicago, 1971, p. 78. Reeds vanaf het einde van de achttiende eeuw hebben Spaanse autoriteiten bij herhaling, echter zonder succes, geprobeerd om dit stierefeest te verbieden.
5. Ondanks het groeiende verzet van de zestiende-eeuwse geestelijkheid tegen stieregevechten op religieuze feestdagen, is dit een hardnekkig gebruik gebleven; zie Christian, W. A. Jr.: *Local Religion in Sixteenth-Century Spain*, Princeton (New Jersey), 1981, pp. 113-14;

en Cossío, J. M. de: *Los Toros. Tratado Técnico e Histórico*, Madrid, 1971-78, deel I, p. 679. Het monumentale, vierdelige werk van deze laatste auteur dat meer dan 4.000 pagina's omvat, vormt mijn belangrijkste bron. Cossío's grote verdienste ligt op het terrein van compilatie en classificatie, aan analyse en interpretatie van het materiaal is hij nauwelijks toegekomen.

6. García Mercadal, J. (ed.): *Viajes por España*, Madrid, 1972, p. 61.

7. Cossío I, pp. 639-40.

8. Bennassar, B.: *L'Homme Espagnol. Attitudes et Mentalités du XVIe au XIXe siècle*, Paris, 1975, p. 128.

9. Cossío I, p. 571.

10. Over infame beroepen zie Blok, A. in *Symposion*, III, 1/2, 1981. Stierenvechters te voet zijn het meest verwant aan de middeleeuwse speellieden die hun verrichtingen voor geld aan het publiek vertoonden.

11. Cossío I, pp. 571-72.

12. Een van de zestiende-eeuwse ruitersboeken bevatte ook regels voor het stieregevecht te paard. De auteur benadrukte 'moed, vaardigheid en een kalm oordeel' als de primaire eigenschappen van de ruiter die de strijd aanbindt met een stier, zie Cossío II, p. 4.

13. Defourneaux, M.: *La vie quotidienne en Espagne au siècle d'or*, Paris, 1964, p. 155.

14. Cossío II, p. 9.

15. Id., p. 24.

16. *Casos Notables de la Ciudad de Córdoba (omstreeks 1618)*, Madrid, 1949, p. 117.

17. Cossío I, p. 653; II, p. 41.

18. Id. I, pp. 675-76.

19. Id., p. 803.

20. Christian, 1981, pp. 162-63 en Cossío II, pp. 88, 90, 103; een enkele theoloog achtte het stierevechten toelaatbaar, mits de veiligheid van vrouwen, kinderen, ouden van dagen en gehandicapten gegarandeerd was, zie id., p. 92. Overigens stond de geestelijkheid ook afwijzend tegenover toernooispelen.

21. Een intensiveringsrite is een rite die periodiek plaatsvindt en waarin de solidariteit van de collectiviteit tot uitdrukking komt waarbij gemeenschappelijke waarden worden geaccentueerd.

22. Thomae, H.: *Französische Reisebeschreibungen über Spanien im 17. Jahrhundert*, Bonn, 1961, p. 172.

23. Corbin, J. Social Class and Patron-Clientage in Andalusia: Some Problems of Comparing Ethnographies, In: *Anthropological Quarterly*, 52, 1979, pp. 105-06.

24. Cossío I, p. 572, tevens II, p. 152. Ferdinand VII (1808-33) institutionaliseerde dit verschijnsel door een officiële school voor tauromachie te stichten in het slachthuis van Sevilla. Naast het slachthuis waren veel stierenvechters afkomstig uit het milieu van schoenmakers, hoedenmakers en venters, beroepen die in laag aanzien stonden. Een succesvol stierenvechter kon echter veel prestigieuze winsten.

25. Id., pp. 587, 595. Een variant van het formele stieregevecht, waarin een ruiter nog wel de hoofdrol vervult (*rejoneador*) komt in Spanje nog maar sporadisch voor. Parallel aan de opkomst van het stieregevecht te voet werd de term *toreador*, die verwees naar de adellijke ruiter, vervangen door *torero*. De stierenfokkerijen met hun enorme oppervlakten grond bleven voornamelijk in handen van de adel.

26. Bennassar, 1975, p. 128 en Cossío II, p. 41.

27. Bennassar, 1975, p. 128.

28. Townsend, J.: *Reize door Spanje, gedaan in de jaaren MDCCLXXXVI en VII door Joseph Townsend (predikant), 3 delen, Haarlem, 1792, pp. 336-44.*

29. Cossío I, pp. 461-62.
30. *Id.*, pp. 580-82.
31. *Id.*, pp. 583-84.
32. *Id.*, pp. 601-11.
33. Delgado, J.: *La Tauromaquia o Arte de Torear*, Madrid, 1946 (1796), p. 10.
34. Volgens Cossío (II, p. 63) was Montes 'een persoon met veel meer cultuur' dan Delgado, hij was, met andere woorden, beschaafder.
35. Cossío I, p. 804.
36. *Id.*, pp. 808, 810.
37. *Id.*, p. 832.
38. *Id.*, p. 811.
39. *Id.*, p. 657.
40. *Id.*, pp. 793-94, 799.
41. Ford, R.: *Gatherings From Spain*, London, 1906, p. 327.
42. *Id.*, p. 328. Zie ook Mérimée, P.: *Théâtre, Romans, Nouvelles*, Paris, 1978, p. 552; en Gautier, T.: *Voyage en Espagne*, Paris, 1976, pp. 87, 289-90. De laatste schrijver was van mening dat de beschaving spoedig een einde zou maken aan het stieregevecht. De Franse romantici werden echter ook gebiologeerd door de vermenging in het stieregevecht van pijn en genot, dood en schoonheid, romantische thema's bij uitstek.
43. Cossío II, p. 124.
44. Cambria, R.: *Los Toros: Tema Polémico en el Ensayo Español del Siglo XX*, Madrid, 1974, 17-23. Vrijwel alle schrijvers van de *Generatie '98* beschouwden het stierevechten als een schandelijk symbool van Spanje's achterlijkheid.
45. *Id.*, p. 25.
46. Zie bijvoorbeeld Madariaga, S. de.,: *Essays With a Purpose*, London, 1954. Hemingway, E.: *Death in the Afternoon*, Harmondsworth, 1974 (1932) is de bekendste apologie van het stieregevecht geschreven door een buitenlander. Hemingway slaagt erin duidelijk te maken hoe een goed stieregevecht zich onderscheidt van een slachting. Dit onderscheid is grotendeels afhankelijk van het optreden van de matador, hoewel ook hij het geluk moet hebben een goede stier te treffen. De foto's en beschrijvingen in dit boek tonen aan hoezeer de nadruk is komen te liggen op de zelfbeheersing, stijl en gratie van een matador.
47. Zie Pérez de Ayala, Política y Toros, in *Obras Completas*, III, Madrid, 1963. José Ortega y Gasset, de bekende Spaanse filosoof en essayist, heeft zijn vaak aangekondigde boek waarin hij beloofde het laatste woord over het stieregevecht te zullen spreken, nooit geschreven.
48. Cossío I, p. 888.
49. *Id.*, p. 98. Zestiende- en zeventiende-eeuwse voorstanders van het stieregevecht legitimeerden het onder meer met het argument dat het een nuttige militaire oefening voor de adel zou zijn.
50. De enige grote stad waar deze rurale traditie bewaard is gebleven is Pamplona. Tijdens de feesten van San Fermín worden hier stieren door de straten gedreven naar de permanente arena.
51. Zie Elias, N. en Dunning, E. & N. Elias in Dunning, E. (ed.); *The Sociology of Sport. A Selection of Readings*, London, 1971, hoofdstuk zes en zeven, waarin respectievelijk de transformatie van het Antieke Griekse worstelen en boksen en het middeleeuwse voetbal in dit soort termen beschreven wordt. De parallellen met veranderingen in het Spaanse stieregevecht zijn frappant.
52. In het bestek van dit artikel moeten commercialisering van het formele stieregevecht en het binnendringen van politiek in de corrida de toros helaas buiten beschouwing blijven.

53. Zie voor een soortgelijke ontwikkeling in het Mexicaanse stieregevecht: Zurcher, L. A. & A. Meadow in E. Dunning 1971, pp. 186-87. Deze auteurs brengen de verschuiving terecht in verband met de recente urbanisatie en industrialisatie van de Mexicaanse samenleving. In Spanje trad deze ontwikkeling in het stieregevecht reeds in de eerste decennia van deze eeuw op.

54. Zie Elias, N.: *Über den Prozess der Zivilisation*, I, Frankfurt a.M., 1976, pp. 279-80.

55. Cossío en de meeste andere tauromachisten steken hun afkeer van de capea niet onder stoelen of banken. De volgende uitspraak van Hemingway is in dit verband karakteristiek: 'All amateur or group killing is a very barbarous, messy, though exciting business and is a long way from the ritual of the formal bullfight', 1974, p. 27.

56. Een semantische analyse van het stieregevecht als een 'cultural statement' op de manier zoals Clifford Geertz het Balinese hanengevecht heeft geïnterpreteerd (Deep Play: Notes on the Balinese Cockfight, in, *The Interpretation of Cultures*, London, 1973), vormt een onderwerp op zich. Zo zou het ook interessant zijn om na te gaan wat de betekenis is van de overdracht van termen uit het stieregevecht op de relaties tussen de sexen in de dagelijkse spreektaal van Spanjaarden.

57. Voor de tegenstelling tussen stad en platteland zie Driessen, H.: *Agro-Town and Urban Ethos in Andalusia*, Nijmegen, 1981.

Summary

Civilizing tendencies in the Spanish bull-fight

by H. Driessen

'Civilizing tendencies in the Spanish bull-fight' is an anthropological description and analysis of the historical development of the formal *corrida de toros* from the early Middle Ages through the twentieth century.

The modern *corrida* originated from the mounted aristocratic bull-fight. At the beginning of the eighteenth century the mounted noblemen withdrew from the arena and the bull-fight was taken over by professional, lower-class *toreros* who fought on foot. Developments since the eighteenth century can be described in terms of increasing professionalization, specialization, differentiation, sequestration in permanent bull-rings, and regularization. These are all connected aspects of the civilizing and state formation processes. Of particular importance is the decrease in parts of the bull-fight involving bloodshed, which culminated in the Royal Decree of 1927, dictating the protection of horses by means of padding. The present highly stylized form in which the torero performs slowly and delicately, allowing the bull's horns to pass very close to his almost motionless body, requires a great amount of self-control.

In resumé, the cultural mechanism of ritualization plays an important part in the pacification of violent impulses and urbanization strongly affected the formal bull-fight.